

## ĮVADAS

Architektūra, palyginti su daugeliu kitų meno sričių, neturi galimybės rutuliotis kaip autonomiška, vien meninio originalumo siekianti kūryba. Žmogaus gyvenamosios aplinkos formavimas yra tiesiogiai susijęs su visu kompleksu socialinių, kultūrinių, ekonominių ir politinių realijų. Nenuostabu, kad architektai, Mart Kalm žodžiais tariant, – vieni lojaliausių kūrybinės srities atstovų. Turint galvoje specifinę Sovietų Sąjungos patirtį, kur, anot T. Venclovos, „politika ir ideologija itin stengiasi pajungti meną savo tikslams, panaudoti meninės temos ir formos patrauklumą, kad galėtų lengviau bei visapusiškiau žmonėmis manipuliuoti“<sup>1</sup>, politinis imperatyvas išskyla kaip vienas ryškiausių laikotarpio architektūrą apibūdinančių bruožų. Visgi siedami architektūrą su vienu ar kitu ideologiniu diskursu – turime būti atidūs. Taip kaip savo prigimtimi statinys negali tapti vien meninių idėjų raiškos priemone, lygiai taip pat sudėtinga šią veiklos sritį traktuoti ir kaip grynąją politinės ideologijos manifestaciją. Tad straipsnyje sieksime išryškinti pamatines prielaidas, kuriomis remiantis galėtume įvertinti vieną kontroversiškiausių šio laikotarpio architektūrinio palikimo aspektų – politinę ideologizaciją. Čia pat būtina akcentuoti, kad dėmesį kreipsime į paviršinius politinio poveikio aspektus, iliustratyviai bylojančius apie sovietinę sistemą. Nors šioje temoje aktualiausia galios ir architektūros santykio problematika pasireiškia ir kur kas sudėtingesniais, gelminiais, žmogaus, visuomenės bei erdvinės aplinkos ryšiais. Kaip pastebi T. A. Markusas: „bet kokia erdvės artikuliacija visuomet apima ir galios klausimą tiek, kiek tai reguliuoja sąveikas tarp statinio naudotojų, įstato juos į tam tikrą rutiną, leidžia jiems tapti tam tikrų stebėjimo ir kontrolės formų objektais“<sup>2</sup>. Tačiau šis klausimas paliekamas nuošalyje, kaip kito, platesnio, tyrimo reikalaujanti tema.

<sup>1</sup> Štromas, A. *Laisvės horizontai*. Sudarė Liūtas Mockūnas. Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 278.

<sup>2</sup> Markus, T. A.; Kameron, D. *The Words Between the Spaces*. London: Routledge, 2002, p. 68.

## ARCHITEKTŪRA IR POLITIKA: TEORINĖS SĄVEIKOS PRIELAIDOS

Kaip jau minėta, architektūros meno specifiškumą sąlygoja idėjinės (ne)laisvės susipynimas su racionalumo dėsniais. Erdvės formavimas – tai kartu ir meninis-idėjinis, ir socialinis-praktinis fenomenas. Tad jeigu socialinio gyvenimo dėsniai apibrėžiami politiniais terminais, tai tam tikrais atvejais šie principai galioja ir architektūrinių erdvių raidai. Sekant šia logika, galima teigti, kad *pamatinis architektūros ir politikos ryšys – pastangos kurti socialinės, o tuo pat metu ir architektūrinės, aplinkos sistemą, remiantis vienu ar kitomis pažiūromis ar prioritetais*. Šią prielaidą ryškiai iliustruoja socialinės utopijos, kurių karkasas daugeliu atveju yra savitai suvokta ir pertvarkyta urbanistinė-architektūrinė aplinka.

Žvelgdami per socialinio užsakymo prizmę XX a. architektūroje galime išskirti keletą dominuojančių politinio mąstymo formų. Ryškiausią vizualinį pavidalą įgyja represyvaus pobūdžio architektūros apraiškos. Nepaisant ar užsakovas totalitarinės valstybės diktatorius, ar verslo korporacija – išlieka tam tikri santykio su žmogumi principai, skatinantys nuolankumą, paklusnumą, menkumo pojūtį bei panašias emocines reakcijas ir iš to kylančius elgesio erdvėje būdus. Architektūra čia reprezentuoja vieną ar kitą galios formą, o socialinis užsakymas, šiuo atveju suformuluotas šią galią turinčios grupės, kitaip tariant, „iš viršaus“. Ideologiškai priešingą kryptį, sąlygiškai būtų galima pavadinti architektūrinės demokratijos apraiškomis. Esama gausybės architektūrinio demokratiškumo interpretacijų. Pradedant nuo erdviškai įprasminto A. Nasvyčio paaikškinimo, kad „taip kaip demokratinėje visuomenėje žmogus jaučiasi laisvas, savarankiškas, taip ir architektūroje turi jaustis natūralus, savas; užėjus į tokios patalpos vidų turėtų kilti poreikis ne pasitraukti į kampa, bet likti centre“<sup>3</sup>, ir baigiant įvairialypiškai argumentuotomis refleksijomis, kaip antai M. Kohn suvokimas, kad demokratija architektūroje – tai „viešoji erdvė kaip dalyvavimo sistemų be centro ir hierarchijos darinys, [...] erdvė, kuri apgintų nuo dominuojančio diskurso, [...] erdvė, kurioje būtų sąlygos puoselėti pasipriešinimą dominuojančioms praktikoms, erdvė, kurioje būtų galima įsivaizduoti, išgyventi ir artikuliuoti alternatyvą“<sup>4</sup>. Vienijantis elementas – socialinis užsakymas, čia kyla „iš apačios“. Tai architektūra galios požiūriu nedominuojančioms visuomenės grupėms. Dar viena XX a. antroje pusėje išryškėjusi tendencija, kurią taip pat galima traktuoti kaip tam tikrą politinę nuostatą – ekologinis diskursas. Socialinis užsakymas sąmoningai transformuojamas, siekiant architektūrą pritaikyti ne tiek prie žmogaus kaip individualybės, kiek prie gamtinės aplinkos, kurios integralia dalimi yra žmogus, poreikių. Nuostata vėlgi pasižymi plačiu požiūriu lauku: pradedant nuo individualių Paolo Soleri ar Emilio Ambaszio interpretacijų ir

<sup>3</sup> V. Petrulio interviu su architektu Algimantu Nasvyčiu. 2007 m. kovo 22 d.

<sup>4</sup> Kohn, M. The Power of Place: the House of the People as Counterpublic. *Polity*, vol. 33, issue 4, 2001, p. 506.

baigiant bendrosiomis miesto vystymosi tendencijomis, tokiomis kaip besiformuojanti *landscape urbanism*<sup>5</sup> mokykla.

Bandant analizuoti šiuos politikos ir architektūros ryšius, kaip daugiau ar mažiau institucionalizuotą reiškinį, itin svarbu atkreipti dėmesį į F. Jamesono perspėjimą, kad politika architektūriniame kontekste gali būti suprantama dvejopai: kaip specifiška, vietinė, empirinė veikla ir kaip „politika globaliųjų prasme [...] tai, kas organizuoja žmogiškuosius santykius bendrai, įgalina ir remia, arba riboja ir žaloja žmogiškąsias galimybes“<sup>6</sup>. Būtent pastaroji politikos samprata yra kur kas aktualesnė įvertinant bendrąją sovietmečio politikos ir ideologijos įtaką Lietuvos architektūrinei raidai. Tam tikrais atvejais vietinės politikos rezultatai švelnino ideologinį komunistų partijos spaudimą ir kūrė palankias sąlygas ištrūkti iš „ideologinių rėmų“. Šios pastangos apsprendė daugelį sovietmečio lietuviškosios architektūros savitumų palyginti su bendruoju Sovietų Sąjungos kontekstu.

Vienas iš kertinių oficialiosios sovietinės politikos principų – sąmoningas visuomenės sekuliarizavimas, galėtų būti pavyzdžiu, kaip sąjunginiai politinių institucijų sprendimai darė tiesioginį poveikį architektūrinei aplinkai. Jei Vakaruose sakralinė architektūra – tai reprezentatyvūs ir architektūriškai išraiškingi statiniai, o „sukurti meniškai vertingą šventyklos projektą yra daugelio kūrybingiausių architektų svajonių dalis“<sup>7</sup>, tai Sovietų Sąjungoje šie objektai buvo rekonstruojami<sup>8</sup>, verčiami muziejais (dažnai su ryškiu ideologiniu atspalviu) ar kitais visuomeniniais objektais, jau nekalbant apie naujų statybą<sup>9</sup>. Bet kokį religinio pobūdžio visuomenės poreikį buvo stengtasi įprasminti naujomis, desakralizuotomis visuomeninėmis erdvėmis: „sekuliarizavus visuomeninį gyvenimą, teko ne tik ieškoti pastogės žmogaus gimimo, santuokos įteisinimui, bet ir kurti naujas apeigas, atitinkančias pasikeitusią socialinę būtį“<sup>10</sup>. Taip atsirado specifinis funkcinis tipas: ritualinių paslaugų rūmai santuokoms ir laidotuviams. Be jokios abejonės, visa tai bylojo apie siekį įtvirtinti vieną iš svarbiausių sovietinės valdžios tikslų: „įdiegti naujas tradicijas ir papročius“<sup>11</sup>.

Šalia institucionalizuotos architektūros politikos reikia atkreipti dėmesį ir į sąlygiškai individualistines politinės ideologijos apraiškas architektūros teorijoje. Šiuo atveju stebimas atvirkštinis procesas – ne politikai nusprendžia, kokia erdvinė raidos strategija gali įkūnyti jų politinę mąstyseną, bet architektai ir teoretikai tam tikras architektūri-

<sup>5</sup> Plačiau žr. *The Landscape Urbanism Reader*. Ed. Charles Waldheim. New York: Princeton Architectural Press, 2006.

<sup>6</sup> Jameson, F. Is Space political? In *Rethinking Architecture*. Ed. Neil Leach. London: Routledge, 1997, p. 256.

<sup>7</sup> Buivydas, R. XX a. reprezentacinė architektūra: pro ir contra. *Urbanistika ir architektūra*, t. XXV, 2001, nr. 3, p. 120.

<sup>8</sup> Viena skaudžiausių netekčių – Antano Vivilskio projektuota Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia Vilniuje, tarpukariu nebaigus statybos transformuota į Statybininkų kultūros rūmus (1965, architektas A. Mačiulis).

<sup>9</sup> Vienintelis pavyzdys, kai sovietmečio Lietuvoje pastatytas profesionalios architektūros sakralinis objektas – Klaipeidos Marijos Taikos Karalienės bažnyčia (1956–1960, architektai J. Baltrėnas ir K. Zdančius).

<sup>10</sup> Jablonskienė, L. Ritualas ir architektūra. *Dailė*, t. 30, Vilnius, 1991, p. 39–40.

<sup>11</sup> Už veiksmingą ideologinį darbą. Iš Lietuvos KP CK pirmojo sekretoriaus drg. A. Sniečkaus ataskaitinio pranešimo Lietuvos KP XV suvažiavime. *Literatūra ir menas*, 1966, kovo 5.

nes idėjas siūlo kaip priemonę politinėms pažiūroms įgyvendinti. Plačiausiai žinomos ankstyvojo modernizmo simpatijos kairuoliškoms pažiūroms. Modernusis judėjimas, prasidėjęs su industrinio miesto krize, tuo pačiu yra siejamas su K. Markso ir F. Engelso XIX a. vidurio veikalais, kurie buvo „politinės moderniojo judėjimo atsiradimo ištakos siekiant visiškos industrinio miesto ir visuomenės reformos“<sup>12</sup>. Simptomiška tokio reiškinių iliustracija W. Benjamino tikėjimas, kad „stiklo ir plieno architektūra įkūnija moderniosios civilizacijos pažadus, nes tai yra autentiška „skurdo“ ekspresija, kuri yra tipiška šiai civilizacijai bei pranašauja skaidrią ir beklasę visuomenę“<sup>13</sup>. Tačiau sovietmečio Lietuvoje kalbėti apie neapsimestinį architektų ir architektūros teoretikų politinį sąmoningumą itin sudėtinga dėl besąlygiškai dominuojančio oficialiojo diskurso. Netgi atvirkščiai, galima daryti prielaidą, kad tarp architektų greičiau būta sąmoningo noro nusišalinti nuo bet kokio politinio angažuotumo, ką patvirtintų ir šiandieniniuose interviu išsakomi tos epochos architektų siūlymai politiškumą architektūroje vertinti itin atsargiai<sup>14</sup>. Iš pirmo žvilgsnio galima daryti prielaidą, kad čia veikė tie patys architektūrinį mąstymą depolitizuojantys motyvai, kurie ir Vakarų visuomenėje, kairuoliškoms modernizmo pažiūroms virtus politiškai nekorektiškais, pasuko modernizmo teoriją „autentiškumo žargono“ bei regionalizmo link<sup>15</sup>. Visgi ši prielaida dar reikalauja išsamesnio tyrimo bei pagrindimo.

Kalbėdamas apie sovietinio režimo apraiškas S. Grava išskiria kelis svarbiausius simbolinio įsitvirtinimo erdvėje būdus: „propagandinius skydus, kurie atliko panašią funkciją kaip vakariečiams įprasta reklama; urbanistinės geografijos korekcijas, parenkant politiškai apgalvotus gatvių, rajonų, aikščių ir kitų viešųjų erdvių pavadinimus; šventėms ir paradams skirtas erdves su ideologiniais monumentalaus meno akcentais (prototipu laikant Raudonąją aikštę Maskvoje); aukštus vestuvinio pyrago stiliaus pastatus, iškilusius stalinizmo periodu, kurie tapo svarbiomis gairėmis simbolizuojančiomis režimo galią“<sup>16</sup>. Visi šie tiesmukai politiški elementai yra puikiai žinomi bet kurioje postsovietinėje šalyje. Ne išimtis ir Lietuva. Architektūrinės aplinkos kūrime čia eksploatuojamas atvirai ir vienprasmėškai politines idėjas įkūnijantis dekoratyvinis-vizualinis aspektas, plėtotas tiek lipdybinio dekoro ir ideologinių lozungų bei simbolių<sup>17</sup> pavidalu (1 pav.), tiek urbanistinio lygmens projektais (2 pav.). Visgi tokio po-

<sup>12</sup> Tournikiotis, P. *The Historiography of Modern Architecture*. Cambridge, Massachusetts, London: MIT Press, 1999, p. 94.

<sup>13</sup> Heinen, H. *Architecture and Modernity: a Critique*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1999, p. 97.

<sup>14</sup> V. Petrulio interviu su architektais Vytautu Dičiumi, Algimantu ir Vytautu Nasvyčiais, Alfredu Paulausku ir kt.

<sup>15</sup> Heinen, H. The Jargon of Authenticity: Modernism and Its (Non)political Position. In *Constructed Happiness: Domestic Environment in Cold War Era*. Ed. Mart Kalm, Ingrid Ruudi. Estonian Academy of Arts Proceedings 16, 2005, p. 20.

<sup>16</sup> Grava, S. The Urban Heritage of the Soviet Regime: The Case of Riga, Latvia. *Journal of the American Planning Association*, vol. 59, issue 1, 1993, p. 9.

<sup>17</sup> Būdami objektyvūs, turėtume pripažinti, kad tuometinės socialinės reklamos poveikis ir mastai toli gražu nepriylgsta šiuolaikinių ekonominės galios struktūrų socialiniam spaudimui. Tačiau tai atskiro, interdisciplininio architektūros, psichologijos ir kitų disciplinų tyrimo objektas.



1 pav. Stendas ateistine tematika Rietave. Iliustracija iš: *Vaizdinė agitacija*, Vilnius: Mintis, 1965, il. 28



2 pav. Vyriausybės rūmų Vilniuje projektas, architektas V. Afanasjevas. Iliustracija iš: *Švyturys*, 1952, nr. 13, p. 11

būdžio erdvinės aplinkos politizavimas yra trumpalaikis ir su architektūros tektonika mažai ką bendra turintis reiškinys (išskyrus minėtus dangoraižius, kurių Lietuvoje ir Estijoje pastatyti nespėta).

Tyrinėjant sovietmečio laikotarpį, taip pat reikia pabrėžti, kad tiesioginė politinių veiksnių įtaka buvo gana skirtinga pokario metais, kada vyko agresyvi sovietizacija, bei vėlesniaisiais dešimtmečiais, kai galime pastebėti tam tikrų ideologinio atlydžio tendencijų. Pirmojo etapo prioritetiniais erdvinės aplinkos keitimo uždaviniais sovietai iškelė kultūros paveldo griovimą. Vienas ryškių simbolinės pertvarkos pavyzdžių – Janonio aikštės Kaune pertvarkymas. Jau pirmosios okupacijos metais, „norėdami sunaikinti Lietuvos valstybės simbolius ir įdiegti sovietiniais simboliais išreikštas komunistinio režimo vertybes“, be kitų priemonių, komunistai nurodė „griauti ir naikinti Lietuvos kultūros paminklus, kurie ideologiškai netiko režimui, o vietoj jų pastatyti skulptūras, simbolizuojančias okupacinį režimą. Antai LKP(b) CK biuras 1941 m. gegužės 21 d. nurodė Švietimo ir liaudies komisariatui nugriauti keturių Lietuvos Respublikos karininkų ir kareivių paminklus Kauno miesto Karo muziejaus skvere ir vietoj jų pastatyti Žemaitės ir Juliaus Janonio biustus.“<sup>18</sup> Būta ir smulkesnių, tačiau panašaus pobūdžio veiksmų: „Raudonarmiečiai, vietos komjaunuoliai bei aktyvistai žalojo ir naikino koplytstulpius, šventųjų skulptūras, koplytėles ir kitus meno turtus.“<sup>19</sup> Tokie patys veiksmai toliau tęsiami ir daugelyje kitų Lietuvos kultūrai svarbių objektų: Kryžių kalne, Veprių Kalvarijose, Vilniaus Kalvarijose ir kitur.<sup>20</sup> Akivaizdu, kad tai simbolinis įsitvirtinimas erdvėje, siekiant sunaikinti bet kokias erdvinės istorinio identiteto apraiškas. Nors ši, gana primityvi elgesio erdvėje forma būdingesnė pirmiesiems dešimtmečiams ir gilesnių sąsajų su architektūros menine raida čia išvelgti būtų sunku, tačiau nepamirština, kad tai buvo akivaizdžiausia ir brutaliausia politinės agresijos apraiška. Kur kas sudėtingesnis klausimas iškyla bandant rasti atsakymą, kaip politinė Lietuvos situacija paveikė bendrąją architektūros istorijos raidą, kaip atsispindėjo vėlesniuose reikšmingiausiuose objektuose, kurie pamažu apsitraukus laiko patina virto architektūrinio paveldo dalimi.

#### ARCHITEKTŪRINĖ PROPAGANDA

Viena ryškiausių terpių architektūros ir politikos sąsajų eksploatacijai – vyraujanti architektūrinė kultūra. Spauda, knygos, parodos, geriausių projektų ar jaunųjų architektų konkursai bei kiti visuomeniniai architektūros populiarinimo renginiai – ne

<sup>18</sup> *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Sudarė Arvydas Anušauskas ir kt. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005, p. 96.

<sup>19</sup> Ten pat, p. 128.

<sup>20</sup> Minkevičius, J. Sovietmečio Lietuvos kultūros objektų architektūros prieštaravimai. *Archiforma*, 2006, nr. 4, p. 53.

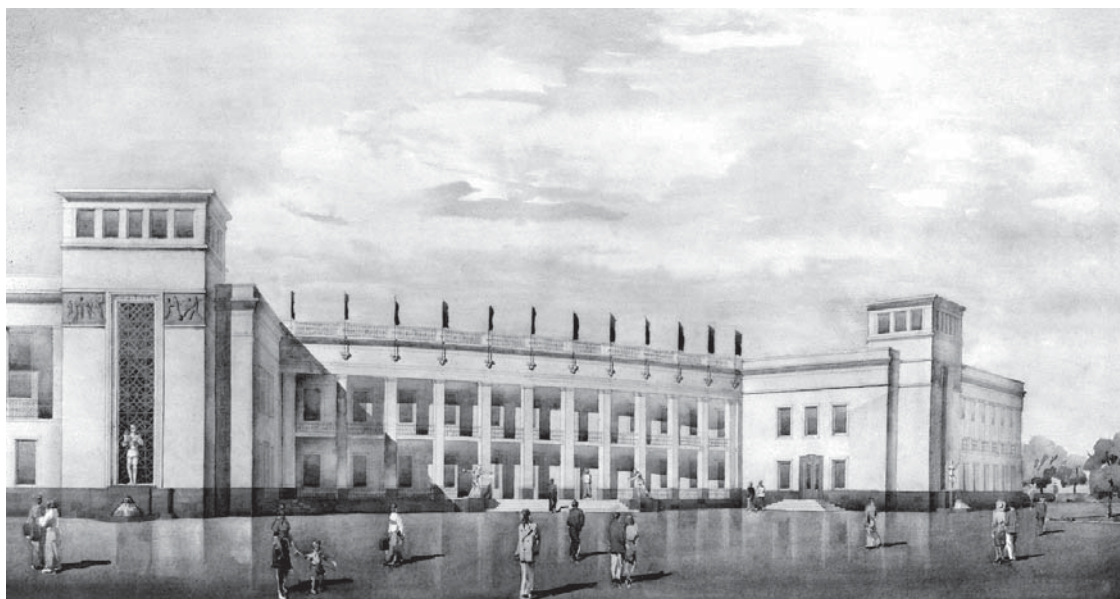


3 pav. Gyvenamojo kvartalo Kaune fragmentas. Apie 1964 m. Nuotrauka iš V. Petrulio archyvo

tik atspindi visuomenines bei politines realijas, bet kartu yra puikus įrankis šioms realijoms formuoti. Tai ryšku ir sovietmečio Lietuvoje. Nors pagrindinis dėmesys ugdant „tarybinį žmogų“, o kitaip tariant, lojalų ir paklusnų pilietį, buvo skiriamas švietimo sistemai, tačiau ir atskiroms kultūros bei meno sritims, tarp jų ir architektūrai, taip pat buvo suformuoti politiniai uždaviniai ir propagandinės vystymosi vizijos. Kuriami tiek privalomi ir mažai ką realiai reiškiantys lozungai: „išoriniame miesto architektūros veide turi atsispindėti ne tik materialinė liaudies gerovė, bet ir idėjinė-mėninė visuomenės pasaulėžiūra“<sup>21</sup>, tiek skambūs apie greitą pažangą bylojantys šūktiniai: „Butą kiekvienai šeimai!“ Kaip tokia „liaudies gerovė“ ir „mėninė pasaulėžiūra“ paveikė realų miesto vaizdą, galime matyti tuometėje gyvenamojoje aplinkoje (3 pav.). Svarbiausias, visam sovietmečio laikotarpiui būdingas architektūrinio diskurso bruožas – bendra ir privaloma pozicija, atspindinti oficialiąją partijos liniją, išliko netgi kintant teorinei architektūros ideologų pozicijai.

Tyrinėjant šio laikotarpio architektūrinę kultūrą kaip ir bet kurią kitą kultūros formą labai svarbu išskirti du lygmenis – *oficialųjį* ir *neoficialųjį*. Oficialioji kultūra bylojo apie teorinį sovietinio miesto ir „teisingos“ socialistinės architektūros modelį, o neoficialioji dalis atspindėjo realias architektūrinės raidos tendencijas ir laisvąjį kūrybinį pradą. Šiuo pagrindu galime išskirti akivaizdžius atskirų laikotarpių savitumus. Būtent *skirtingas realios problematikos ir natūralių kūrybinių tendencijų prasiveržimo į*

<sup>21</sup> Minkevičius, J. *Architektūra ir jos tolesnio vystymosi perspektyvos*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961, p. 40.



4 pav. Stadiono Kaune projektas (neįgyvendintas). Iliustracija iš KTU ASI Architektūros istorijos ir paveldo sektoriaus archyvo, albumas 20, byla PK-0637

*oficialiąją kultūrą lygmuo mums leidžia daryti išvadas apie skirtingą politinės ideologijos įtaką architektūros raidai atskirais jos laikotarpiais.*

Sovietų Sąjungos kontekste politinių architektūros tikslų formulavimas neatsiejamas jau nuo ankstyvųjų revoliucinių ir porevoliucinių idealų: „nepaisant to, kad architektų diskusijos buvo daugiau estetinio utopinio pobūdžio, vyravo tvirtas įsitikinimas, kad architektai turi įnešti gyvybiškai svarbų indėlį į naujosios sovietinės valstybės kūrimą“<sup>22</sup>. Galbūt paradoksalu, tačiau laikui bėgant smarkiai politizuota, manifestatyvi, socializmo idėjomis prisodrinta architektūros teorija nutiesė kelią ne tiek maištingai ir avangardiškai socialistinio miesto raidai, kiek ideologizuotai, nelanksčiai ir pamažu vis labiau atitrūkstančiai nuo realių architektūrinių procesų, propagandai. Įsivaizduojama socialistinės gerovės vizija liko utopinėse teorijose ir projektuose, kurie dažnai kurti, matyt, net pernelyg nesitikint jų įgyvendinti, nors ir visu rimtumu traktuojant kaip realių urbanistinių pokyčių ir kuriamos socialistinės gerovės kelrodį (4 pav.).

Nuožmiausia propagandinė veikla vykdyta pirmaisiais okupacijos metais, kurie parodė iš esmės brutalią pačios Sovietų Sąjungos sistemą valdant J. Stalinui. Architektūros teorijos ir kritikos apraiškos šiuo laikotarpiu ne tik minimalios (kas galėjo priklausyti nuo objektyvių pokario sąlygų), bet ir pernelyg iškreiptos. Be akivaizdaus troškimo parodyti sėkmingą sovietinės architektūros raidą, buvo siekiama ir kitų, aiškiai suformuluotų tikslų: beatodairiškai neigti Vakarų pasaulį ir pateikti Lietuvos architektūrą kaip neatsiejamą Sovietų Sąjungos architektūrinės kultūros fragmentą.

<sup>22</sup> Kruft, H. W. *A History of Architectural Theory: From Vitruvius to the Present*. New York: Princeton Architectural Press, 1994, p. 415.





5 pav. Volgos–Dono kanalas. Iliustracija iš: *Švyturys*, 1952, nr. 24, p. 16

Tokiai propagandai naudojamos įvairios priemonės: pastovus kartojimas, „akivaizdūs“ faktai ir pan. Vienas savitesnių šio reiškinio pavyzdžių – literatūrizuotas būsimo socialistinio miesto populiarinimas. Šiuose straipsneliuose lengva apsakymo forma pristatomas koks nors miestas, architektūrinis objektas ar projektas<sup>23</sup>. Kita svarbi propagandos priemonė – vaizdinis architektūros populiarinimas. Volgos–Dono kanalo statyba (5 pav.), prabangiosios Maskvos metro stotys, specifinio stiliaus Maskvos dangoraižiai ir kiti panašūs, įvairiuose leidiniuose nuolat reprodukuojami objektai virto tikrais architektūriniais socialistinio pasaulio (kurio neatsiejama dalis, žinoma, turėjo būti ir Lietuva) simboliais. Taigi, intensyviausios pokario propagandos laikotarpiu nesama jokio diskusinio aspekto, nesuteikiama jokių konstruktyvių istorinių ar teorinių architektūros žinių, vyrauja pompastiška retorika bei deklaracijos apie sėkmingą sovietinės architektūros plėtrą.

Vadinamuoju „atšilimo“ laikotarpiu architektūros kritikos atmosfera iš pirmo žvilgsnio tampa laisvesnė, toleruojamas platesnis architektūros temų ratas, pristatomi ne tik vietos laimėjimai, bet ir pasaulinės tendencijos. Tačiau ideologinės retorikos tradicija tęsiama. Vietoj pompastiškų *socialistinio realizmo* „pasiekimų“ beatodairiškai

<sup>23</sup> Pvz.: Sirijos Gira, V. Vilnius 1955 m. lapkričio 7 d. *Švyturys*, 1952, nr. 20, p. 13.

pradėtos propaguoti racionalizuotos statybos formos, iš architektūrinio diskurso be-  
maž eliminuojant diskusijas apie bent kiek platesnį estetikos suvokimą. Svarbiausiu  
lozungu tampa architektūros standartizacija: „respublikos statyba ir architektūra vi-  
sumoje eina teisinga kryptimi – tolesnio statybos industrializavimo, surenkamų ele-  
mentų unifikavimo keliu. Šis kelias yra *vienintelis teisingas kelias*, sprendžiant TSKP  
programoje numatytus uždavinius statybos ir architektūros srityje“<sup>24</sup> [išskirta – V. P.]  
– rašoma tuometinio architektų sąjungos pirmininko kalboje. Žūtbutinį Vakarų ne-  
igimą pakeičia bandymai įrodyti sovietinės sistemos pranašumą lyginant su vakarie-  
tiškąja. Charakteringas šio ideologinio įsitikinimo pavyzdys: 1959 metų tuometinio  
Sovietų Sąjungos vadovo N. Chruščiovo ir JAV viceprezidento R. Nixono ginčas dėl  
vakarietiškosios ir socialistinės virtuvės pranašumo: „pilna prietaisų virtuvė R. Nixo-  
nui buvo amerikietiško gyvenimo stiliaus, kuris grindžiamas aiškiais lyčių vaidmeni-  
mis (vyras – maitintojas, moteris – namų tvarkytoja) ir plačiu vartojimo prekių pasi-  
rinkimu, kvintesencija“<sup>25</sup>, o sovietinė Chruščiovo laikų virtuvė – asketiškas būsimos  
socialistinio rytojaus būsto elementas. Virtuvė, kaip ir kiti patogumai – turėjo tapti  
viešosios erdvės dalimi, taip išlaisvinant brangų komunizmo statytojo(-s) laiką.

Aiškūs architektūrinės kultūros pokyčiai apčiuopiami ir paskutiniajame Sovietų  
Sąjungos gyvavimo dešimtmetyje. Oficialiose architektūrinio gyvenimo formose dau-  
gėjo laisvesnės, kritiškos minties. Nenatūrali takoskyra tarp oficialaus ir neoficialaus  
siaurėjo, kritika tapo tikslesniu realių vietinių problemų ir Vakaruose vykstančių ar-  
chitektūrinių procesų atspindžiu. Visgi naujosios idėjos akivaizdžiau reiškesi tik at-  
skiruose tuometinės jaunosios kartos architektų pasisakymuose bei projektuose. Į  
architektūrinį diskursą įtraukiamas postmodernizmo terminas<sup>26</sup>, prabylama apie kur  
kas įvairesnius kūrybinius tikslus – pavyzdžiui, S. Manomaitis teigia, kad „architek-  
to kūrybinės veiklos tikslas – pažinti žmonių sąmonės giluminius procesus, sužinoti  
žmogiškojo suvokimo ir psichologinio komforto paslaptis“<sup>27</sup>. Tačiau idėjinis architek-  
tūrinės kultūros atsinaujinimas vis dėlto nesikristalizuoja į vienokią ar kitokią vientisą  
ir ryškią teorinę poziciją. Vakaruose tuo metu populiariam postmodernizmui nebuvo  
socialinių ir ekonominių prielaidų, o savotiški sovietinio manierizmo pavyzdžiai, kurie  
atskleidė novatoriškiausias architektūrinės idėjas, pagrįstas tos visuomenės techninė-  
mis galimybėmis, vientisos estetinės-teorinės strategijos neturėjo. Ryškiausia proble-  
ma, su kuria susidūrė vėlyvojo sovietmečio architektūra, – klausimas, kaip rasti išeitį  
iš aklavietės, į kurią pateko per beatodairišką industrializaciją. Tačiau dėl materialinių  
problemų, dėl vis ryškesnio statytojų galimybių atsilikimo nuo Vakarų pasaulio – aiš-  
kiai suformuluoto atsakymo, koks buvo būdingas pirmiesiems sovietmečio etapams ar  
kokiu galima laikyti to meto postmodernizmą Vakaruose, suformuluoti nepavyko.

<sup>24</sup> Cibas, A. Architektų laukia nauji uždaviniai. *Statyba ir architektūra*, 1961, nr. 7, p. 3.

<sup>25</sup> Heinen, H. Ten pat, p. 22.

<sup>26</sup> „Literatūroje ir menė“ 1980 metais publikuojamas gan platus ir objektyvus A. Kančo straipsnis apie postmoder-  
nizmą. Žr. Kančas, A. Perkainojimų dešimtmetis. *Literatūra ir menas*, 1980, gruodžio 20.

<sup>27</sup> Žodis – jauniems architektams. *Literatūra ir menas*, 1980, gruodžio 20.

## ŽEMĖS NUOSAVYBĖ

Bene svarbiausias konkretus politinis sprendimas, tiesiogiai daręs įtaką architektūros ir urbanistikos raidai visu sovietmečio laikotarpiu – žemės nusavinimas valstybės naudai. Pagal 1940 rugpjūčio 25 d. LSSR konstitucijos 11 str.: „kaip ir visoje Sovietų Sąjungoje, taip ir Lietuvoje valstybine nuosavybe buvo paskelbta žemė, jos gelmės, vandenys, miškai, gamyklos, fabrikai, transporto, susisiekimo, ryšių priemonės, stambūs žemės ūkiai, komunalinio ūkio įmonės, visi didesni miestų namai. Visas ūkinis ir kultūrinis gyvenimas buvo tvarkomas pagal valstybinį liaudies ūkio planą“<sup>28</sup>. Architektūros istorijos požiūriu tai reiškė, kad buvo sudarytos sąlygos bet koki projektą spręsti kompleksiskai, bet kokiu urbanistiniu masteliu. Toks sprendimas įgyvendino drąsiausias moderniosios architektūros pionierių svajones apie kolektyvinę nuosavybę.

Politinį tokių sąlygų potencialą puikiai suvokė ir komunistų partija. Siekdami pateikti lengvai suprantamą ir įtikinantį argumentą apie sovietinės sistemos pranašumą Vakarų atžvilgiu, sovietmečio ideologai architektūros srityje gan sėkmingai remdavosi būtent šiuo kriterijumi: „Ypač ryškiai socialistinės santvarkos privalumai realizuojami architektūros srityje, kur ryškiausiai atsiskleidžia partijos rūpestis darbo žmonių gerove. Argi privačios nuosavybės sąlygomis būtų įmanomi tokie gigantiški užmojai, pagal šiuolaikinius urbanistikos principus pastatant ištus rajonus, organiškai derinant utilitarinius ir estetinius reikalavimus. Ir džiugu, kad po plačiai pagarsėjusių Žirmūnų šiandien mes turime dar gražesnius ir tobulesnius Lazdynus.“<sup>29</sup> Akivaizdu, kad nors Sovietų Sąjungoje ir deklaruotas siekis, kad „architektų kūryba taptų pilnavertiškesnė estetiniu požiūriu“<sup>30</sup>, tačiau vienas apčiuopiamiausių tuometės architektūros pasiekimų – tai masinė statyba, suteikusi egzistencinio minimumo sąlygas. Tad, netgi vertindami architektų gebėjimą standartinėmis surenkamomis konstrukcijomis sukurti architektūros efektą, galime daryti prielaidą, kad prestižinės Sovietų Sąjungos premijos šiems objektams skirtos siekiant tam tikrų politinių tikslų, matant galimybę visuomenei pateikti gan lengvai atpažįstamą ir sunkiai nuginčijamą architektūrinės pažangos pavyzdį. Žinoma, tai nereiškia, kad šių objektų architektūrinė kokybė prasta. Čia greičiau pasireiškia J. Minkevičiaus minėtas efektas, kad „kuo talentingiau buvo pastatyta, tuo didesnis buvo propagandinis potencialas“<sup>31</sup>. Kitas kertinis architektūrinės propagandos akmuo – kaimo vystymasis ir su tuo susijusi plati propagandinė veikla, taip pat neatsiejamas nuo žemės nuosavybės ir komandinio planavimo.

Visgi čia derėtų grįžti prie jau minėto istorinės raidos aspekto. J. Stalino valdymo laikotarpiu Sovietų Sąjungoje susiduriame su paradoksalia situacija. Prabėgus keliems

<sup>28</sup> *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, p. 107.

<sup>29</sup> Griškevičius, P. Kilni socialistinio meno paskirtis. *Literatūra ir menas*, 1974, balandžio 27.

<sup>30</sup> Cibas, A. Darbų sraute. *Literatūra ir menas*, 1974, spalio 5.

<sup>31</sup> Minkevičius, J. Sovietmečio Lietuvos kultūros objektų architektūros prieštaravimai. *Archiforma*, 2006, nr. 4, p. 56.



6 pav. Kino teatras „Už Taiką“ Salantuose. Apie 1952 m. V. Petrulio nuotrauka

dešimtmečiams po sėkmingai įvykdytos revoliucijos ir toliau puoselėjant socialistines idėjas, tuo pat metu dauguma revoliucinio mąstymo idealų buvo visiškai paminti. Tai reiškė vieną didžiausių XX a. architektūros istorijos netekčių. Sparčiai besiplėtojanti avangardinės minties raida buvo pakeista į neoampyrinį *socialistinį realizmą*. Pastatų dydį bei dekoratyvumą suvokus kaip vieną svarbiausių vaizdinių, iliustruojančių valdžios galią ir nekvestionuojamą teisėtumą, buvo įsitraukta į monumentalių kompleksų, miesto mastelio neatitinkančios architektūros kūrybą. Tad bene ryškiausias pokario Lietuvoje valstybinės žemės nuosavybės rezultatas – ne funkcionalus miesto planavimas, bet siekis sukurti centrinę miesto dalį kaip totalų paminklą. Naujajam centrai, be abejonės, buvo teikiamas prioritetas prieš senąją architektūrą ir tai buvo atvirai deklaruojama: „pagrindinė architektūrinė užduotis ir pati svarbiausia Rygos, Talino ir Vilniaus pertvarkymo grandis – naujų miesto centro ansamblių sukūrimas“<sup>32</sup>. Palyginti kuklios šio naujojo Vilniaus centro detalės – išgriauta ir naujai suformuota Vokiečių gatvė Vilniuje, monumentaliais daugiabučiais užstatyta Neries krantinė. Paminklinės, monumentaliai, mastelio neatitinkančios architektūros centrai kurti ir mažesniuose Lietuvos miesteliuose, kurie, vykdant administracinę reformą, trumpam buvo tapę rajonų centrais. Visuomeniniai objektai Salantuose (pav. 6), Akmenėje, Pakruojyje ir daugelyje kitų Lietuvos miestelių suformavo visiškai nebūdingus, o šiuo metu dažnai atvejais apleistus miestovaizdžius.

<sup>32</sup> Богданов, Л. Реконструкция городов Советской Прибалтики и проблема архитектурного наследия. *Архитектура СССР*, 1953, № 1, с. 9.



7 pav. Profesinio lavinimo mokyklų miestelio Kaune fragmentas. V. Petrulio nuotrauka

Sugrįžus prie modernizmo koncepcijų, architektūrinio urbanistinio komplekso idėja vėl pradėta sieti su modernizmo klasika tapusiomis „Atėnų chartijos“ nuostatomis. Prisiminti kertiniai funkcinio zonavimo bei socialinio teisingumo argumentai: anot vieno iš „Atėnų chartijos“ autorių, Le Corbusier, „zonavimas turi prasmės, kai atskiriami gyvenamieji rajonai, pramoninės, komercinės zonos, kultūros centrai, tačiau kai zonuojama pagal gyventojų pajamas – mes tam kategoriškai prieštaraujam“<sup>33</sup>. Remiantis panašia, politiniams tikslams pritaikyta retorika Lietuvos miestuose pradėti kurti iki tol nebūto užmojo industrinės gamybos gyvenamųjų namų kvartalai, kompleksinės monofunkcinės erdvės atskiroms visuomeninės veiklos sritims (pramonės, medicinos ir kitokie „miesteliai“). Dažniausiai čia vyrauja išimtinai funkcionalūs ir architektūriškai neišraiškingi objektai (7 pav.). Galima nedvejojant teigti, kad šios XX a. šeštojo–devintojo dešimtmečio statybos radikaliai pakeitė Lietuvos miestų struktūrą, tapo bene ryškiausiais su sovietmečio miestu asocijuojančiais vaizdiniais. Tokiam miesto erdvės organizavimo būdui buvo bandoma suteikti ir teorinį estetinio prasmingumo pagrindą: „viena svarbiausių sąlygų, padedančių kelti urbanistinių bei architektūrinių sprendimų lygį, yra kompleksiskumas. <...> Kompleksiškumas projektuojant bei statant padeda rasti tobuliausias urbanistinių darinių proporcijas, sukurti patogias socialines sąlygas, ansamblių formavimas padeda išreikšti aukščiausias architektūros idėjas.“<sup>34</sup> Tačiau praktiškai projektuotojai, vedini ansambliško siekio, sukūrė monotoniškas, supanašėjusias erdves su beveik identiškų statinių virtinėmis, kurias Ch. Jenksas įvardijo kaip „tipišką moderniosios architektūros grotes-

<sup>33</sup> Ле Корбюзье. *Архитектура XX века*. Москва: Прогресс, 1970, с. 161.

<sup>34</sup> Fominas, G. Mes turime rasti savąją architektūrinę kalbą. *Statyba ir architektūra*, 1975, nr. 5, p. 2–3.



8 pav. Buvęs viešbutis „Sūduva“ ir prekybos centras „Gulbė“ Marijampolėje (1976, architektė A. Kačiarauskaitė). V. Petrulio nuotrauka

ką<sup>35</sup>. Buvusioje Sovietų Sąjungoje šis groteskas, užsitęsęs kur kas ilgiau, miestų raidą paveikė kiek skaudžiau, nei chronologiškai trumpesnė „tarptautinio stiliaus“ epocha Vakaruose.

Pernelyg didelė architektų laisvė atsiskleidė ir istorinėse miestų dalyse. Ryškiausia pasekmė – pastatų dislokacijos ypatumai, dažnai pažeidžiantys čia susiklosčiusią sklypų struktūrą, kurią nulėmė įvairaus dydžio privatūs sklypai: „deformuojamas ir dažnai griaunamas tradicinis miesto centro modulinis tinklas – morfotipų struktūra, kurią sudaro sklypai – tradicinės nuosavybės ribos“<sup>36</sup>. Vienas iš pavyzdžių – Kauno miesto centrinės dalies teritorijoje netrukdomai atsiradę milžiniški viešbučiai, kurių statyba kitomis sąlygomis būtų sunkiai tikėtina. Panašaus pobūdžio reiškinys ir naujieji mažesniųjų Lietuvos miestų centrai, kuriuose atsirado miesto mastelio neatitinkantys objektai (pavyzdžiui, Marijampolės centrinė aikštė, kurią supa „Gulbės“ prekybos centras, „Sūdūvos“ viešbutis bei administraciniai pastatai, 8 pav.).

Visgi nevaržomą miesto erdvės panaudojimą, kuriant išplėtotas, nekompaktiškas ir komercine logika nepagrįstas miesto struktūras, negalėtume traktuoti, kaip išimtinai neigiamą, Lietuvos miestus darkantį reiškinį. Tarkim, pažvelgus į Vilniaus planą

<sup>35</sup> Jenks, Ch. *The Language of post-modern architecture*. London: Academy editions, 1981, p. 10.

<sup>36</sup> Grunskis, T. Tradicija ir ideologija miesto visuomeninėje erdvėje kintančių sociokultūrinių sąlygų kontekste. *Urbanistika ir architektūra*, t. XXVI, 2002, nr. 3, p. 16.

matome, kad šiame mieste išlaikyta gana daug žaliosios erdvės. Pozityviu pavyzdžiu galėtume laikyti ir dabartinio KTU miestelį, kurio architektūrinė plėtotė, vystyta modernia kalba, daugmaž atitiko pasaulines funkcionalistinės stilistikos universiteto koncepcijas ir savotiškai pratęsė tarpukario laikotarpiu pastatytos tyrimų laboratorijos architektūrą. Neries dešiniojo kranto visuomeninis kompleksas Vilniuje taip pat pasižymėjo ne tik industriniais surenkamosios architektūros bruožais, bet ir subtiliu atsižvelgimu į visą miesto urbanistinį kontekstą. Komplexas buvo formuotas kaip Vilniaus savitumą išryškinanti architektūrinė kalva, kaip modernus Šv. Jonų bažnyčios varpinės atspindys.

#### ARCHITEKTŪRINĖ BIUROKRATIJA

Biurokratizuota architektūrinės kūrybos sistema ilgainiui taip pat tapo vienu iš svarbesnių sovietmečio architektūrinės raidos sąlygotumų. Bemaž visi projektai buvo patikimi valdiškoms projektavimo institucijoms: „architektai tampa institucijų darbuotojais, valdininkais, biurokratais“<sup>37</sup>. Objekto autoriumi daugeliu atvejų buvo vienos ar kitos projektavimo organizacijos specialistų komanda. Institucinio architektūros biurokratizmo struktūra vedė prie specifinio tam laikotarpiui bruožo – laisvos konkurencijos minimalizavimo. Privati praktika Sovietų Sąjungoje bemaž netoleruojama. Tai reiškė, kad architektas susidurdavo ne tik su ribota sprendimo laisve, bet ir su nuvertinta asmenine atsakomybe kuriant.

Ne menkesnė su projektavimo biurokratija tiesiogiai susijusi problema – chroniškas vėlavimas parengti projektus laiku, laikantis propagandinio penkmečių ir begalės kitų planų ritmo. Toks vėlavimas būdingas tiek masinėms gyvenamųjų namų statyboms, tiek visuomeninėms erdvėms, kurios kuriamos iš paskubomis „štampuotų“ tipinių projektų mokykloms, vaikų darželiams-lopšeliams, kino teatrams, kultūros namams, mažesnių parduotuvių, ambulatorijų ir kitiems pastatams. Privalomas tipizacijos diegimas dar stipriau slopino bet kokią motyvaciją siekti estetinės kokybės. Biurokratinėje sistemoje darbo garantiją architektui lėmė ne tiek kūrybiniai sugebėjimai, meninių idėjų originalumas, kiek lojalumas planavimo ir statybų organizacijų standartams. Nestandartinė idėja greičiau galėjo sukelti statybos organizacijų nepasitenkinimą bei nepagrįstos, „ritualizuotos“ kritikos reakciją nei profesinį pripažinimą. Ypač raiškiai sistemos nelankstumą atskleidžia architektų santykiai su statybinėmis organizacijomis. Kaip viešai deklaruoja A. Rasteika: šių organizacijų reikalavimai derinant projektus „dažnai pateikiami ne remiantis techninėmis galimybėmis, o siekiant palengvinti darbą pagal principą: dirbsime tai, ką mes jau mokame, ką darėme vakar. Bandoma diktuoti architektui ne tik kokias konstrukcijas pasirinkti, bet ir kokios

<sup>37</sup> Minkevičius, J. Du lemtingi etapai. *Archiforma*, 1996, nr. 1, p. 26.

konfigūracijos turi būti pastatas, jo apdaila ir kt.<sup>38</sup> Biurokratinį požiūrį į kūrybiškumą parodo ir autorinis atlygis. Kaip prisimena A. Nasvytis – geriausiai atlyginamas buvo tipinių projektų pritaikymas, kai statyta masiškai. Tuo tarpu dėl įvairiausių techninių ir medžiaginių problemų metų metais besitęsiantis darbas prie individualiai projektuotų visuomeninių pastatų buvo vertinamas kaip kur kas menkesnę vertę sukuriantis darbas. Likdavo tik moralinio pasitenkinimo jausmas, kai objektas pagaliau užbaigiamas<sup>39</sup>. Paradoksalu, bet tokia politizuota architektūrinio projektavimo sistema iš esmės prieštaringa netgi savo pačios pagrindinėms politinės ideologijos koncepcijoms. Viena vertus, deklaruota, kad architektas yra vienas svarbiausių socialistinės visuomenės kūrėjų, tačiau, kita vertus, akivaizdžiai slopinamas kūrybinis impulsas, sudarytos sąlygos kūrėją paversti sistemos sraigteliu.

Neišvengiamas susidariusių aplinkybių rezultatas – idėjinis architektūros sąstingis, kurį turėjo pripažinti ir to meto architektūros specialistai: „dėl palyginti lėto naujų projektinių sprendimų įgyvendinimo industrinės statybos sferoje pas mus dar daug namų ir visuomeninių pastatų projektų ilgai nekeičiami“<sup>40</sup>. Pilkiems gyvenamiesiems rajonams savito veido nesuteikė ir visuomeninė architektūra, kurios kokybė nuo nelankstaus, valdančiai biurokratinei sistemai patogaus tipinio projektavimo nukentėjo ne ką mažiau. Tad galima teigti, kad *individualaus bei tipinio planavimo proporcija, yra vienas iš svarbių politinės įtakos architektūrai lygi iliustruojančių faktų buvusioje Sovietų Sąjungoje*. Šioje vietoje susipina tiek biurokratinė inercija, tiek komandinės ekonominės neefektyvumą lydėjęs valstybės skurdas.

Vis dėlto kalbant apie sovietmečio Lietuvos laikotarpį būtina išskirti du architektūrinės biurokratijos periodus – stalininio, autoritarinio režimo ir vėliau susiformavusią biurokratinę sistemą, kurioje pamažu buvo eliminuojama bet kokia politinė ideologija, o liko tik biurokratinė struktūra pati savaime. Pirmąjį laikotarpį labai taikliai apibūdina S. Stoma: „Visuomenės struktūrai įgavus griežtą biurokratinės piramidės formą, aukščiausias jos narys yra vienvaldis ne vien politiškai, bet ir ima pretenduoti į neklystamą vienvaldiškumą visose sferose. Tada natūralu pripažinti jo aukščiausią kompetenciją filosofijoje, kalbotyroje, gamtos moksluose, urbanistikoje.“<sup>41</sup> Kalbant apie pokario laikotarpį galima atkreipti dėmesį ir į biurokratų nacionalinės sudėties aspektą. Tiek tarp projektuojančių architektų, tiek tarp architektūros nomenklatūros darbuotojų (miestų vyriausiojo architekto pareigybės, kurios, kaip pripažįsta V. Mikučianis, „tuomet buvo nomenklatūrinės“<sup>42</sup>) pirmame dešimtmetyje, kaip niekada vėliau, itin daug iš Rusijos atvykusių architektų. Tendencija ypač ryški sostinėje. Viena vertus, tai lėmė natūralus architektų trūkumas: „kai 1945–1946 mūsų su Kumpiu

<sup>38</sup> Rasteika, A. Architektūra: kūryba ir gyvenimas. *Statyba ir architektūra*, 1984, nr. 12, p. 3.

<sup>39</sup> V. Petrulio interviu su architektu Algimantu Nasvyčiu. 2007 m. kovo 22 d.

<sup>40</sup> Rasteika, A. Socializmo epochos žmogui – aukšto meninio lygio architektūrą. *Statyba ir architektūra*, 1974, nr. 4, p. 2.

<sup>41</sup> Stoma, S. Dramatiškas kelias: didžiojo biurokratizmo architektūra. *Literatūra ir menas*, 1988, liepos 30.

<sup>42</sup> Mikučianis, V. *Norėjau dirbti Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, p. 47.



pastangos prisikviesti Kauno architektus į Vilnių nedavė jokių teigiamų rezultatų, susitarta, kad reikia kviesti architektus iš Maskvos ir Leningrado<sup>43</sup>. Tačiau, kita vertus, negalima atmesti prielaidos, kad tai buvo sąmoningas žingsnis. Jau nuo pirmosios okupacijos metų „rusų kalbos įsigalėjimas LSSR buvo VKP(b) nacionalinės politikos prioritetas“. Tuo tikslu „VKP(b) CK į Lietuvą atsiųsti daugiausiai rusų tautybės asmenys, kurie buvo įdarbinti komunistų partijos organuose ir administracinėse institucijose“<sup>44</sup>. Vargu ar architektūros sritį reikėtų laikyti išimtimi.

Vėlesniaisiais dešimtmečiais moderni architektūros kalba gerokai prislopino tiesioginį politikos kišimąsi į kūrybos reikalus. Tuometiniai partijos atstovai buvo tiesiog nepajėgūs suformuluoti aiškesnių politinių uždavinių estetinėje plotmėje. Kaip prisimena V. Dičius: „architektūra ne literatūra, kur kiekvienas ideologas iš karto mato, koks architekto požiūris į santvarką ir į visuomenę, architektūroje šitą sunku suvokti“<sup>45</sup>. Prasideda savotiško prisitaikymo prie sistemos laikotarpis. Šią situaciją iliustruoja taikli A. Štromo išvalga: „Būdami realistai ir žinodami, kad jų fizinės bei materialinės egzistencijos sąlygos visiškai priklauso nuo režimo, dauguma tarybinių žmonių stengiasi siekti savo tikslų, nesueidami su režimu į atvirą konfliktą. Betgi bet kurios, net pačios oficialiausios žmonių veiklos motyvacijos iš pagrindų prieštarauja tai motyvacijai, kuria pagrįstas pats režimas.“<sup>46</sup> Tad paskutiniaisiais dešimtmečiais galime kalbėti apie tiesioginės politikos įtakos estetiniams sprendimams sumažėjimą, tačiau tuo pat metu lemiamą vaidmenį suvaidina biurokratija – įsigali stagnacija. Tokiu būdu sąjunginė biurokratijos sistema, tapusi specifiniu dariniu, toli gražu nepasižyminčiu aiškiai suvokiama tvarkos logika, ne tik įvairiapusiškai apsinkino architekto kaip kūrėjo savi realizacijos galimybes, bet ir lėmė daugelį konkrečių problemų: planavimo institucijose atliekamų projektavimo darbų ir realių poreikių neatitikimą, projektavimo normų nelankstumą, biurokratinę architektūros objektų „supaprastinimą“, projektavimą „iš viršaus“ statant dažnai ne pirmo būtinumo objektus, daugelio projektų palikimą tik popieriuose ir pan. Architektūros meno požiūriu visos šios kliūtys vedė vieno ir esminio rezultato link – maksimalaus architektūros nuskurdinimo.

## APIBENDRINIMAS

Vertinant sovietmečio architektūrinę raidą platesniame kontekste, akivaizdu, kad politinis imperatyvas čia pasireiškia, kaip totalitarinės, dominuojančios galios grupės kuriama strategija. Šis architektūrinės erdvės kūrimo bruožas pasireiškia tiek tiesiogiai – kaip paminklinė erdvė (memorialiniai paminklai, memorialinės aikštės ir pan.), tiek

<sup>43</sup> Ten pat, p. 79.

<sup>44</sup> *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, p. 107.

<sup>45</sup> V. Petruolio interviu su architektu Vytautu Dičiumi. 2006 m. rugsėjo 23 d.

<sup>46</sup> Štromas, A. Ten pat, p. 36–37.

netiesiogiai – kaip tariamų socialinės gerovės vietų kūrimas. Jeigu pirmuoju atveju objektai miesto struktūroje „kalba“ kaip atvirai tekstualūs simboliniai erdvės akcentai, tai architektūrinės socialinės gerovės išraiškos siejasi tiek su architektūra, tiek su jos refleksija (Lazdynų bei Žirmūnų gyvenamųjų rajonų populiarinimas ir kiti panašūs pavyzdžiai). Pastaruoju atveju itin svarbią rolę atlieka architektūrinė propaganda, kuri ne tik, vienaip ar kitaip, darė įtaką architektūros raidai, bet ir prie šių erdvių pokyčių pritaikė čia gyvenantį žmogų. Parodoma, kuo reikia didžiuotis, ką vertinti, kuriamos naujos elgesio visuomeninėje ir privačioje erdvėje tradicijos.

Vis dėlto viską apimantis politizavimas – pradedant nuo tiesioginio valdžios sprendimo, kas yra gražu, ir baigiant bendrąja atmosfera, kuri persmelkia visas kultūros ir visuomeninio gyvenimo sritis – būdingas tik stalininiam laikotarpiui. Vėliau estetiniai klausimai pasitraukia į antrąjį planą, paliekant tai pačių architektų kompetencijai. Tačiau kai kuriomis kitomis, ne tokiomis agresyviomis formomis politinis imperatyvas reiškiasi ir toliau. Bene svarbiausios iš jų – valstybinė žemės nuosavybė ir biurokratinės sistemos įsigalėjimas. Jeigu laisvos galimybės planuoti mieste savotiškai skatino architektų kūrybiškumą, suteikė jiems prieš kelis dešimtmečius sunkiai įsivaizduotą laisvę, tai vienintelis biurokratinės sistemos rezultatas – įvairialypis originalios minties slopinimas (tegu ir nespecialiai tuo tikslu) sukėlė maksimalų architektūrinės aplinkos nuskurdinimą.

Vaidas Petrulis

POLITICS, ARCHITECTURE AND THE PREMISES BEHIND THEIR LINKING IN SOVIET LITHUANIA

Summary

This article concentrates on issues of political ideology in Soviet era Lithuanian architecture. It suggests that from the architectural perspective soviet ideology can be discussed in two of its major forms of manifestation. The most obvious expression of political ideology can be found in the illustrative and textual treatment of space, starting with places that had a memorial function and ending with monumental urban developments of the socialist realist type. In one case political power speaks through literal, direct, openly coded symbols of propaganda. On the other hand, architecture was regarded as part of the utopian socialist city. Thus the idea of social welfare, rooted in the prewar Modern Movement, found expression in rather sophisticated examples of architectural ideology. However, this phenomenon was related more to propaganda than to real achievements. Alongside with symbolism and propaganda, this paper touches upon other, less directly related aspects of architectural ideology, such as public ownership of land and architectural bureaucracy. If public ownership of land gave the soviet architect a degree of freedom that the pioneers of the Modern Movement only dreamed about, bureaucracy and limited material and construction capabilities constituted forms of constraint that hindered the architect's creativity.